

ՀԱԿՈՒ ՔՅՈՍԵՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ՆՇԽԱՐՆԵՐ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍՅՈՒՆԵՅՈՒ ՀՈՐԻ ԵՎ ԴԱՆԻԵԼԻ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

Հայ միջնադարյան մատենագրության մեծամուց աշխատավորներից է այս հեղինակը: Ապրել և գործել է Ը դարում /+735/, թողել աստվածաբանական բավական պատկանողի ժառանգություն¹, որի մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում մեկնաբանականը: Նա ոչ միայն հեղինակել, այլև, ուսումնագիտական նպատակներից ելնելով, հումարենից թարգմանել է Ելից, Ղևտացվոց, Հորի², ինչպես երևում է, խմբագիր մեկնությունների, որոնց երբեմնի գոյության մասին ձեռագիր մատյանները պահպանել են սոսկ ամորոշ ակնարկներ: Բարեբախտաբար ամենակուլ ժամանակի ճիրաններից ձեռքագատվել է մեզ են հասել Ստեփանոս Սյունեցու Քառավետարանի³, Արարածոց⁴, Հորի, Դանիելի և Եզեկիելի ամբողջական և հատվածական մեկնությունները: Հիշված միավորներից ամբողջական են միայն առաջինն ու վերջինը:

Հորի և Դանիելի մեկնություններից մեզ հասել են լույ առանձին հատվածներ, որոնց պահպանվել են զանազան ժողովածուներում: Հայ միջնադարի մեկնողական գրականության մեջ այս երկերի վայելած հեղինակության մասին է վկայում այն իրողությունը, որ դրանք օգտագործվել են վարդան Արևելցու Դանիելի և Վանական վարդապետի Հորի մեկնության մեջ: Հորի մեկնության պահպանված հատվածը վերջից թերի մի ընդօրինակության հիման վրա հրատարակել է Ռ. Ք. վրդ. Չրաքյանը Խիքեոս Երուսաղեմացու Հորի մեկնության հայերեն թարգմանության հրատարակության հավելվածում⁵:

Այժմ ներկայացվող բնագիրը կազմել ենք հիմք ընդունելով Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 1981 ձեռագիրը /Բ/, ուր նյութը /թ. 208ա-209ա/ ամբողջական է: Այն համեմատված է տպագրի /Բ/ հետ:

Դանիելի մեկնության Ա միավորն անտիպ է: Այն հրատարակվում է մեզ հայտնի միակ ընդօրինակության հիման վրա, համաձայն Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 1007 ձեռագրի /թ. 174ա- 177ա/: Մեկնության Բ միավորը քաղված է վարդան Արևելցու Դանիելի մարգարեության խմբագիր մեկնություններից⁶:

¹Տե՛ս Մ. վրդ. Գրիգորյան, Ստեփանոս Սյունեցի, Բեդրուք, 1958, նույնի՝ մշտումներ եւ յաւելումաճք Ստեփանոս Իմաստասէր Սիւնեցոյ կենսագրութեան եւ գրութեանց մասին, «Հանդէս ամսօրեայ», 1966, էջ 438-459, նաև՝ Ն. արք. Պողարեան, Հայ գրողներ, Երուսաղեմ, 1971, էջ 112-115:

²«Խիքիոսի երիցու Երուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յորայ», աշխատ. Ռ. Բէրոքէ վրդ. Չրաքեան, Վեճեռիկ, 1913, ներածություն:

³Ստեփանոս Սիւնեցի, Մեկնութիւն Չորից Ավետարանչաց, աշխատ. Գարեգին Կաթողիկոս Հովսէփյանի, Երևան, 1993:

⁴Մ. վրդ. Գրիգորեան, Տորայայտ հատումաճ մը Ստեփանոս Սիւնեցոյ Արարածոց մեկնութեան, «Հանդէս ամսօրեայ», 1964, էջ 132-142:

⁵Տե՛ս ԵՃԹ. 2, էջ 302-310 տողատակ:

⁶«Արդիւնաւոր եւ սուրբ վարդապետին Վարդանայ սակաւ իմչ վաստակ ի սուրբն Դանիէլ», տե՛ս «Մեկնութիւն սրբոց երկոստասան մարգարէից, արարեալ երանելոյն Ներսիսի Լամբրոնացոյ...», Կ. Պոլիս, 1825, էջ 260:

Ստորև ներկայացնում ենք օգտագործված ձեռագրերի համառոտ նկարագրությունը:

Թիվ 1007

Դատարանի: Ժամանակ՝ ԺԱ-ԺԲ դդ: Վայր՝ Հոռոմայր /¹/: Գրիչ՝ Առաքել: Ստագող՝ Հովհաննես ըմն: Թերթ՝ 466: Նյութ՝ թուղթ: Գրություն՝ երկայուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 25: Բնագիրը՝ թ. 174ա-177ա: Բնագրական առանձնահատկություններ՝ բառավերջին յ -ի բացակայություն /Նաբուգոդոնոսորա, մոցա, զսա, բայց՝ ի վերայ/:

Թիվ 1081

Ժողովածու: Ժամանակ՝ ԺԴ դ.: Գրիչ՝ Կյուրակոն, Հովհաննես, Մուխթիկ: Թերթ՝ 259: Նյութ՝ թուղթ: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 18-29: Բնագիրը՝ թ. 208ա-208ա⁷: Բնագրական առանձնահատկություններ՝ յ կիսաձայնի բացակայություն, բառավերջին յ -ի բացակայություն: «Հրեշտակ» բառի երկձև գրություն՝ «հրշտակ»: Վերջինս ավելի հաճախ հանդիպում է հնագույն ձեռագրերում⁷:

ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ՝ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՍԿԻԶԲՆ ՅՈՐԱՅ

«Այդ մի էր¹ յԱսիտ աշխարհի, որում անուն էր Յոր^{1*}»:

Յագգե՛ն Աքրահամու էր երանելի մահատակն՝ երրորդ կամ չորրորդ Յեսաույ, եղև ի ժամանակս Մովսեսի, քանզի թեպետ եւ էր Մովսէս հիմգերորդ ի Յակոբայ, սակայն յաղագս բազմակեցութեան իւրոյ Յոր եհաս ի ժամանակս Մովսիսի, թուի թէ եւ յելս որդւոցն Իսրայելի յեփայտոսէ: Այդ՝ յաղագս ազգահամարութեան եւ ժամանակացն: Իսկ յաղագս շարագրելոյ զմահատակութիւն սորա ոմանք զՄովսէս մարգարէ ասեն, թէ գրեաց զպատմութիւն Յորայ, եւ այլք թէ՛ Սողոմոն գրեաց, եւ այլք դարձեալ յեզրէ ասեն, որ զամենայն զՀիմ Կտակարանն յետ գերութեան ասանդեաց ժողովրդեանն², նոյնպէս եւ զՅորայն: Իսկ ինձ կարծի Սողոմոնի³ գոյ, վասն զի նկարագիրդ առականն է, որպէս եւ ամենայն շարագիրքն Սողոմոնի: Եւ այլք դարձեալ զԵրեմիաէ ասեն, թէ գրեաց, իսկ զՄովսէս եւ զԵրեմիա եւ զԵզր ոչ գտանեն նկարագրով այսու վարեալ⁴, բայց թէ մոցա է եւ թէ⁵ այլոյ ուրուք՝ ոչ է հարկ գիտել, այլ զայս գիտենք, զի աստուածագգեստ^{5ա} արանց գրեալ է զպատմութիւնս. ապա թէ ոչ ուստի՞ յիշեր առաքեալն զմահատակութիւն⁶ սորա⁷, որ ասէ. «Զմարբերութիւն Յորայ լուարուք եւ զկատարումնն Տեառն տեսէք²»: Եւ եզեկիւ է ի մարգարէանայն յիշեաց ընդ Նոյի եւ ընդ Դանիէլի. «Ազգ մի, ասէ, յորոյ վերայ ածեն եւ զայս ինչ չարիս: Թէ եւ եմ ի միջի մոցա Յոր եւ Նոյ եւ Դանիէլ զանձինս իւրեանց միայն ապրեցուցեն³»: Բայց զգերեզմանն Յորայ այժմ յԱրաբիա ցուցանեն, եւ զտեղին, յորում նստէր ի հարուածն:

«Եւ էր այն Յոր ճշմարիտ^{4*}». վասն ոչ գտանելոյ ի մեա ստութիւն, «աստուածապաշտ», քանզի հմարաւոր է լինել «արդար, ամարատ», որպէս բազումք եղեն ի հեթանոսաց, այլ ոչ՝ «աստուածապաշտ»:

«Եւ իբրեւ եղև աւր այս, եւ ահա եկին հրեշտակք Աստուծոյ կալ առաջի Տեառն. եկն եւ սատանայ ընդ մոսա^{5*}»:

⁷ Ձեռագրերի նկարագրություններն ըստ «Յուդակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան մատենադարանի», Հտ. Ա, կազմեցիմ Օ. Եզանյանը, Ա. Զեյթունյան, Փ. Ամթարյան, խմբագրությամբ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մանգակյանյանի, Երևան, 1965, էջ 457, 689-690:

Աստուած անտեսանելի է բնութեամբ, ամորալ եւ անքանակ եւ տեղեւ ոչ պարփակի, այլ՝ առ յամենայն⁸ եւ հույ յամենեւեւան ի սուրբսն, որպէս պարտ է տանել նոցա՝ եւ յանուրբս, ըստ նոցին արժանեացն: Եւ հրամա՛ն սրբոցն անճառ ծայնին, այսինքն՝ գիտութեամբ սպասաւորել հաճոցն⁹ իւրոց, որպէս առնէին եւ առնեն հրեշտակը ու մարդիկ՝ մամնը մարգարէիցն եւ առաքելոցն: Իսկ չարին հրաման տալ ամի թոյլ տալն, զի առանց այսմ անհմար է նոցա գործել ինչ կամ վնասել զոք հոգւով կամ մարմնով: Գալ, ասի, ընդ հրշտակս առաջի Տեառն, վասն զի ոչ է տեղի տեսանելի կամ անտեսանելի, որ թագչի¹⁰ ի նմանէն եւ ի մախախնամական գիտութէն Աստուծոյ: Արդ, թէպէտ¹¹ ի վեոճագոյն¹² տեղիսն ոչ ելամէ, ուր հրեշտակքն եւ քերովքեքն¹³ եւ սերովքեքն¹⁴, սակայն յորում տեղոջ եւ է, ոչ կարէ թագչել յաստուածային տեսութենէն:

«Առաջի Տեառն» ասի զալ եւ դեգերել մնալ. թերեւ թոյլ տացէ փորձութիւնս անել ի վերայ մարդկան, զի թերեւ փորձանալ կարասցէ վրիպեցուցանել եւ ընկնուոյ յաստուածաշարութենէ: Արդ, կամէր կորուսանել գերանելին փորձանալ, եւ ոչ կարաց, վասն զի ոչ էր թողացուցեալ յԱստուծոյ¹⁵: Գիտէր եւ ամենագետն զխորհուրդս չարին. հրաման ետ անել ի վերայ Յորայ զփորձութիւն, զի ցուցի հանդէս նահատակին: Եւ գիտացեալ բանարկութիւն, թէ թոյլ ետ մա փորձել զՅոր՝ փորձեաց զնա նախ արտաքին ստացուածովքն¹⁶. Կորստեամբ ուստերացն եւ յուստերացն եւ ապա՝ մարմնույն զանազան եւ զագիր չարչարանալոցն: Եւ զայս ամենայն այսպէս իմացուք, զոր այլապէս ձեւացոյց չարագիւտն վասն մերոյ իմանալոյ. զալն հրեշտակաց առաջի Տեառն, եւ սատանայի ընդ նոսա, եւ խաւսելն Աստուծոյ ընդ սատանայի եւ որ ինչ ի կարգին է¹⁷:

1* Յոր Ա 1:

2* Յակ. Ե 11:

3* Եզեկ. ԺԴ 14:

4* Յոր Ա 1:

5* Յոր Ա 6:

ՏԱՐԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

1. Ե էր յաճ եւ ի պարարտ յերկրէ յԱսիտ...: 2. Ե ժողովրդեան: 3. Ե Սողոմոն: 4. Ե վարել: 5. Ե ու փխ. եւ: 5ա. Ե աստուածասգեստ: 6. Ե նահատակութիւն: 7. Ե նորա: 8. Ե ամենիսեան /այսպէս և այլուր/: 9. Ե հաճոց: 10. Ե թագչի /այսպէս և այլուր/: 11. Ե թէ դարձեալ փխ. թէպէտ: 12. Ե վերստեղ: 13-14. Ե քերովքեքն եւ սերովքեքն: 15. Ե Աստուծոյ: 16. Ե ստացուածալոց: 17. Ե չիք...պէս ձեւացոյց...եւ որ ինչ ի կարգին է:

ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ՝ ՀՈՒԻ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՍԿԻԶԲԸ

«Օսիդ քաղաքում մի մարդ կար, որի անունը Հոր էր» /Հոր Ա 1/:

Երանելի մահատալը Աբրահամի ազգատոհմից էր, Եսայի երդորդ կամ չորրորդ /սերնդից/: Ապրել է Մովսեսի ժամանակներում, որովհետև, թեպետև Մովսեսը Հակոբի հիմնադրող /սերնդից/ էր, սակայն Հորը իր երկարակեցությամբ ապրեց մինչև Մովսեսի ժամանակները, կարծվում է, թե մույնիսկ մինչ իսրայելի որդիների՝ Եգիպտոսից դուրս գալը: Այսինքն՝ /Հորի/ ազգաբաժնությանը և /ապրած/ ժամանակի մասին:

Իսկ սրա սխրամքի պատմությանը քարադրումը ոմանք վերագրում են Մովսես մարգարեին, ոմանք Սողոմոնին, և ուրիշներ էլ Եզրին, ով գերությունից հետո /գրավոր ձևով/ ժողովրդին ավանդեց ամբողջ Հիմ կտակարանը, ինչպես մահ Հորի /պատմությունը/: Իսկ ես կարծում եմ՝ Սողոմոնն է /գրել/, որովհետև մկարագիրը առական է, ինչպես և Սողոմոնի բոլոր գրվածքները:

Դարձյալ, ոմանք Երեմիային են վերագրում, իսկ /ես/ այս /գիրքը/ մկարագրով մոտ չեմ գտնում Մովսեսի, Երեմիայի և Եզրի /գրվածքներին/:

Բայց մրանցն է, թե այլ մեկինը՝ պարտադիր չէ իմանալը, սակայն միայն այս գիտեմք, որ այս պատմությունը գրված է աստվածազգեստ մարդկանց¹ կողմից, այնպես որտեղից էր առաքյալը հիշում մրա սխրագործությունը, որ ասում է. «Լսել եք Հորի համբերության մասին և տեսել, ինչ որ Տերը մրան հատուցեց վերջում» /Հակ. Ե 11/:

Նաև Եզեկիելը մարգարեանալիս՝ Նոյի և Դանիելի հետ /մեմանալես/ հիշեց /Հորին/. «Մի ազգ, որի վրա բերեմ ինչ որ չարիքներ, մրա մեջ լինեն Նոյը, Հորը և Դանիելը, միայն իրենք են փրկվելու» /Եզեկ. ԺԴ 14/:

Իսկ Հորի գերեզմանը և տեղը, ուր մատում էր հարվածների ժամանակ՝ այժմ Արաբիայում են ցույց տալիս:

«Եվ Հորը ճշմարտախոս մարդ էր, /անարատ, արդար և աստվածապաշտ» /Հոր Ա 1/:

Որովհետև մրանում ստությունն չէր գտնվում: «Աստվածապաշտ»՝ քանի որ հմարավոր է լինել «արդար», «անարատ», ինչպես եղան հեթանոսներից շատերը, բայց ոչ՝ «աստվածապաշտ»:

«Եվ մի օր անա Աստծու հրեշտակները եկան կանգնեցին Տիրոջ առաջ. մրանց հետ սատանան էլ եկավ» /Հոր Ա 6/:

Աստված քնությանը անդեդգրկելի է, անստեղծ, անհամբելի, և տեղով չի պարփակվում, այլ ամենքի մեջ է, առավել ևս՝ բոլոր սրբերի, ինչպես վալել է մրանց՝ կրել և անմաքուր մարդկանց մեջ՝ ըստ մրանց արժանիքների:

Եվ անճառ ծայնով, այսինքն՝ գիտությամբ հրամայում է սպասավորել իր կամքին, ինչպես անում էին և անում են հրեշտակներն ու մարդիկ՝ մարգարեների և առաքյալների մեմաները:

Իսկ չարին հրաման տալ ասում է «թույլ տալուն», որովհետև առանց սրա /չարը/ անկարող է մի բան գործել կամ մեկին վնասել՝ հոգով կամ մարմնով:

«Հրեշտակների հետ, - ասվում է, - եկավ Տիրոջ առաջ» /հմտ. Հոր Ա 6/:

Չկա տեսանելի և անտեսանելի տեղ, որ թաքցնի Նրանից և Աստծու մախախմանական գիտությունից: Արդ, թեպետև ավելի բարձր տեղ չի ելնում, ուր հրեշտակները, քերովքներն ու սերովքներն են, սակայն ինչ տեղում որ է, չի կարող թաքցնել Աստծու տեսողությունից: Ասվում է. «Եկավ տիրոջ առաջ, դեզերեց և մնաց», թերևս թույլ տա մարդկանց փորձությանը ենթարկել, միգուցե

փորձություններով կամենում է երամելում կորստյամ մատնել, և չկարողացավ.
որովհետև Աստծուց թույլ չէր տրված:

Ամենագետը գիտեր չարի խորհուրդները. հրամամ տվեց՝ Հորի վրա
փորձությունը բերել, որպեսզի հայտնի դարձնի Օսհատակի համբերությունը:
Բանասարկում գիտնալով, որ իրեն թույլ տրվեց փորձության եմթարկել Հորի՞,
ճախ մրան փորձեց արտաքին ունեցվածքի՝ դուստրերի և որդիների կորստյամբ, և
ապա մարմնի զանազան և զազիր չարչարանքներով:

Արդ, այս ամենն այսպես պետք է իմամանք. հրեշտակների և մրանց հետ
սատանայի գալը Աստծու առաջ, սատանայի հետ Աստծու խոսելը և այն, ինչ
գրված է, որն այլ կերպ մեմգափոխեց չարագյուտ սատանան մեզ շեղելու
մպատակով:

Թարգմանությունը ՎԻԳԵՆ ԴՊԻՐ ՂԱԶԱՐԾԱՆԻ
Գևորգյան Հոգևոր Ընթարան, Զ լսարան

Ա

ՏԵՍԻԼ ԴԱՆԻԷԼԻ՝ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

«Ես՝ Դանիել տեսանէի Դ (չորրորդ) ճողմը լերկնից»՝ հրամանաւ Աստուծոյ, «քախէին գծով մեծ»⁸ զաշխարհս, որ է «ծով մեծ եւ ամողորր»⁹ եւ այլն:

«Չորր մեծամեծ գազամը ելանէին ի նմանէ այլակերպս ի միմեանց»¹⁰ (չորր թագաւորը յարիցեն ի վերայ երկրի, առցեն զթագաւորութիւն Բարձրելոյն)¹¹: «Գազամ» կոչեն Գիրք թագաւորաց, մանաւանդ Տէրն գրոց Աստուած, որ նախ քան զՔրիստոսի գալուստն երեւեցան «թագավորը»¹² զընթանրական ասէ եւ ոչ զմասնաւորս, որ տեղեաց տեղեաց իշխանք եղեն յոլովք: Ա (առաջին) երազ նաբուգոդոնոսորա. «Պատկերն մեծ եւ տեսիլ ահագին յոյժ գլուխ յոսկո»¹³ վասն զի «գլուխ» թագավորական է եւ ոսկին՝ նոյնպէս, վասն զի թագաւորն գլուխ է իշխանութեանց: «Գլուխն ոսկի»՝ բարելացոց թագաւորութիւն եւ առաջին թագաւոր Բաբել նստաւ ի Բաբելոն: Յայլորեք թագաւոր ոչ նստաւ յառաջ քան զնա: Իսկ «Բաբելոն» «խառնակութիւն» թարգմանի, զի անդ խառնակեցան լեզուքն, զոր Հայր ցՈրդին ասէ եւ ցՀոգին. «Եկայք իջցուք եւ խառնակեցուք զլեզուս նոցա»¹⁴: վասն այսորիկ մարգարեն յարգեաց, պատուեաց զթագաւորութիւն նոցա: Իսկ Քրիստոս գլուխ ամենայն արարածոց, զոր առակողն ասէ, թէ՝ «Իմաստնոյն աչքն ի գլուխն է»¹⁵: Եւ Քրիստոս, գլուխ եկեղեցւոյ¹⁶, որպէս ասաց Սենեքարիմ արքա Բաբելացոց. «Ոչ գիտես՝ զիարդ կալան հարքն իմ զամենայն երկիրն ասորոց եւ բաբելացոց»¹⁷:

«Առաջին գազամն իբրեւ զմատակ առիւծ թեւավոր» յաղագս վերամբարձեալ զարութեան: «Եւ թեւքն նորա որպէս զարծուոյ»¹⁸, զի Եզեկիլ թագաւորն որպէս զարծուի կոչեաց զբաբելացոց թագաւորն, որպէս ասաց Տէրն. «Ասա առ Իսրայէլ արծուի մեծաթեւ՝ լի ճիրանաք եւ տարած տարածեալ թեւաք եկն ի բարձրութիւն Լիբանոս, եւ խորտակեաց զմայրս մայրիցն եւ տարաւ ի Բաբելոն»¹⁹: Եւ երկուս ի միմեանց յարեաց առիւծ եւ արծուի, զի որպէս առիւծ թագաւորական է ի չորրորտանիս, նոյնպէս եւ արծուի՝ ի թռչունս:

⁸ Դան. է 2

⁹ Սղմ. ԺԳ 25

¹⁰ Դան. է 3

¹¹ Հմմտ. Դան. է 17-18

¹² Դան. Բ 44

¹³ «Քեռագրուս» Դ (չորրորդ):

¹⁴ Դան. Բ 31-32

¹⁵ Մցմդ. ԺԱ 7

¹⁶ Ժող. Բ 14

¹⁷ Կող. Ա 18

¹⁸ Բ Մնաց. ԼԲ 13

¹⁹ Դան. է 4

²⁰ Տես Եզեկ. ԺԷ 1-4

«Եւ երկրորդ գագանն մամ արշոյ»²⁰ նուագադոյն թագաւորութիւն, որ է թագաւորութիւն Պարսից եւ Մարաց եւ Իլամացոց, որպէս «տեսիլ Նաբուգոդոնոսորա թիկունքն եւ լանջքն, բազուկքն եւ ձեռքն արծուիք»²¹, որ է թագաւորութիւն Պարսից եւ Մարաց եւ Իլամացոց:

«Եւ կողք Գ (երիս) ի բերան մորա»²². «Եւ միմն քան զմիան բարձրագոյն»²³, վասն զի Պարսից թագաւորութիւն գաւրագոյն է, քան զՄարացն եւ Իլամացոցն, քանզի յառաջագոյն Մարք ընդ Կիւրոսի էին եւ Իլամացիք ընդ Դարեհի: Եւ յորժամ տիրեաց Կիւրոս Պարսից, Դարեհ ի մի ժողովեաց զԲ (երկու) իշխանութիւն: Գիրք աստուածայինք այսպես մեզ աւանդեցին. «Եւ երրորդ գագանն իբրեւ զինծ»²⁴. զՄակեդոնացոց զԱղէքսանդր մամնեցոյցանէ ընձու արագութեամ, որ ընդ յամենայն աշխարհս ընթանալով մմա ելոյծ զՊարսից թագաւորութիւն եւ յինքն գրաւեաց:

«Եւ մէջքն եւ բարձքն պղնձիք»*. Եգիպտացոց եւ Մակեդոնացոցն, եւ ինքնակալն Աղէքսանդրոս:

«Դ (չորք) թեռ թռչնոց ի վերա մորա», զի իբրեւ զթռչունս սրընթաց եղեւ ընդ Դ (չորս) կողմ երկրի: «Եւ Դ (չորք) գլուխք գագանին» զի Աղէքսանդր կացոյց չորրորդապետս, որ զկնի իւր պատմին պտղոմէոսքն:

«Եւ զկնի մորա գագանն չորրորդ՝ ահեղ եւ զարմամալի. ժանիք մորա երկաթիք եւ մագիլք մորա պղնձիք»²⁵, իսկ տեսիլ Նաբուգոդոնոսորոյ: «Սրունքն երկաթի»²⁶. ասի Հոռմայեցոց թագաւորութիւն եւ մարգարէն. «գաւազանեաւ երկաթեաւ»²⁷, իսկ «ոտքն կեսն յերկաթոյ»՝ Հայոց թագաւորութիւն, եւ «կեսն ի խեցոյ»՝ զՎրաց թագաւորութիւն նշանակէ:

«Գագանն չորրորդ առաւել այլակերպ քան զամենեսեան, որ յառաջ քան զնա էին. Ուտէր եւ մանրէր եւ զմնացորդսն առ ոտսն կոտորէր»²⁸. զմարմինս, որ առաւել էր չարիք, քան զամենայն թագաւորս:

«Եւ կերիցէ զամենայն երկիր»²⁹. Հոռմայեցոց թագաւորութիւն: Թեպէտ եւ քիւր պատերազմունք լինիցին՝ ամհմարին է լուծանել զնա, զի ոչ քան զհոռմայեցոց թագաւորութիւն ամաւորագոյն եղեւ յաշխարհի. զսա ոչ փոխէ այլ թագաւորութիւն թեպէտ եւ պատերազմ եւ վիշտք բարբարոսացն** ի վերայ յարձակին: Ի մեղաց յանդիմանութիւն լինի եւ կրթութիւն մարդկան, բայց թագաւորութիւն ոչ լուծանի եւ ժամանէ մինչեւ ի Քրիստոսի թագաւորութիւն, եւ տեղի պահէ մեծի Թագաւորին Քրիստոսի, ըստ առաքելոյն Պողոսի վկայութեան,

20 Դան. է 5

21 Անդ. է 4

22 Անդ. է 5

23 Անդ. Ը 3

24 Անդ. է 6

* Այստեղ և այլուր՝ պղնձիք:

25 Անդ. է 7, 19

26 Անդ. Բ 33

27 Սղմ. Բ 9

28 Դան. է 7, 19

29 Անդ. է 23

** Բարբարոսացն:

որ ասէ. «Ի լնույ թագաւորութեան Հոռմայեցոց ամենայն զկայ առնուն մինչեւ ըստ ձեռնի, որ այժմ ունի»³⁰: Եւ ընդէ՛ր «այլակերպ» կոչեաց անուն. ոչ ասէ, զի ոչ զազգի եւ զբնութեան զհետ երթա, այլ զլատագոյն զջաջն ընտրէ:

Կոչէ «այլակերպ», վասն զի ի յայլ եւ յայլազգաց հոռմայեցոցն առեալ լինէին թագաւորքն: Եւ «ահաւոր» ասէ, զի մեծի Թագաւորին պահէ զտեղին եւ ապա ի մնանէ լուծանի. որպէս պատկերն փշրեալ ի վիմէն ցուցանէ: Արդ, վէմն, որ հատաւ ի լեառնէն քաղաքն ձեռնի³¹, որ է «Քրիստոս» անապական կուսութեամբ ծնեալ, որ եհար՝ զպատերազմ եւ փշրեաց ի սպառ իբրեւ զփռչի կալո ամարանոյ. որ զկատարումն եւ զսպառումն կոապաշտութեան նշանակէ ի ձեռն «Քրիստոսի». զի ամենեքեանն կոապարիշուց էին, զոր ետարձ «Քրիստոս եւ զիւր Աստուածութիւն հաստատեաց: Յաղագս այնորիկ ասէ, թէ «լեառն իւր զդաշտն ամենայն» իւր աստուածգիտութեամբն, այլ վասն վերջին արքայութեան նորա ետես Դանիէլ Հոգովն՝ Աստուծոյ. եւ նկարեաց մեզ մարդկաւրէն՝ ասելով.

«Տեսանէ՞ք մինչեւ Աթոռն անկանէին եւ Հիմաւորքն նստէր: Հանդերձ Նորա սպիտակ իբրեւ զգին եւ հեր գլխոյ նորա իբրեւ զսոր սուրբ: Աթոռ Նորա իբրեւ զբոց հրոյ, անհիւք կառաց Նորա իբրեւ զհոր բորբոքեալ գետ հրոյ յորդեալ խաղալոյ առաջի Նորա, հազարք հազարաց պաշտէին զնա, եւ քիւրք քիւրոց կային առաջի Նորա: Ատեան նստաւ եւ դպրութիւնք բացան»³²:

Դարձեալ զկնի այսորիկ. «Տեսանէի ընդ յամպս երկնից իբրեւ ի Հիմաւորքն, եւ մերձեմայր մինչեւ ի նա, եւ մատուցեալ առաջի նորա եւ նմա լուաւ իշխանութիւն: Եւ ամենայն ազգք եւ լեզուք նմա ծառայեսցեն, իշխանութիւն նորա ոչ եղծանի եւ թագաւորութիւն նորա ոչ անցանէ»³³:

Այս ի վերայ Փրկչին կատարին:

Բ

«Հոգով»³⁴ զկողմապետ հրեշտակսն ասէ. որպէս ասէ, «Կացոյց զսահմանս ազգի ըստ թոյն հրեշտակաց»³⁵: Որ եւ հրեղէն եւ հողմեղէն եւ լուսեղէնք ասին յերկնից, զի երկնաւորք եւ եւ անտի առեալ հրաման բաղխեն զծով, զի իբր ի բաղխմանէ թունդ առնու աշխարհ, զոր «ծով» կոչէ վասն ծիւմանն եւ շարժմանն եւ տատանմանն, որք ի սմա կենցաղավարին: Եւ յաւել ի յառնէ թագաւորաց ըստ այնմ՝ «Թարիցէ ազգ յազգի վերա եւ թագաւորութիւն ի վերա թագաւորութեան»³⁶: Ջոր գազանս կոչեաց թնդալ եւ ամբոխէ յերկիր իբրեւ զծով ալեալք և «գազանս» ասէ, զի գազանաբարոյ եւ ապականիչք էին:

³⁰ Հմմտ. Բ Թեաաղ. Բ 7

³¹ Դան. Բ 34

³² Ածդ է 9-10

³³ Ածդ է 13-14

³⁴ Ածդ է 2

³⁵ Հմմտ. Բ Օր. ԼԲ 8

³⁶ Մտթ. ԻԴ 7:

Ա

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ՝ «ԴԱՆԻԵԼԻ ՏԵՍԻԼՔԻ»
ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ես՝ Դանիելս, [գիշերային տեսիլքում] տեսնում էի, որ երկնքի չորս հողմերը՝ Աստծու հրամանով, «բախում էին մեծ ծովը» (Ռան. է 2), [այսինքն]՝ աշխարհը, որ «մեծ և լայնատարած ծով» է (Աղմ. ԺԳ 25): «Ծովից դուրս էին գալիս տարբեր կերպարանքով չորս մեծամեծ գազաններ» (Ռան. է 3): [Այդ չորս մեծամեծ գազանները նշանակում են, որ] չորս թագավորներ պիտի թաղթրանա՞ն երկրի վրա: [Այա] Բարձրյալ [Աստծու սրբերը պիտի ելնեն ու] առնեն թագավորությունը [և պահեն այն հավիտյան հավիտեցից] (Հմմտ. Ռան. է 17-18): Ս. Գիրքը, մտնավաճճ Ս. Գրքի Տերը՝ Աստված, թագավորներին անվանում է «Գազաններ», որոնք երևացին մախքան Քրիստոսի գալուստը: «Թագավորներ» (Ռան. Բ 44) է անվանում ընդհանրական [իշխանապետի] և ո՛չ տեղական [իշխանների], որոնք զանազան տեղերում իշխեցին:

Նաբուգոդոնոսորի առաջին երազում [ասվում է]. «Վիթխարի կերպարանքով և ահավոր տեսքով [մի արձան], գլուխը ոսկուց» (Ռան. է 31-32), քանի որ «գլուխ» [թաղը հատկանշական] է թագավորին և «ոսկին»՝ մուլմախս, որովհետև թագավորը գլուխ է իշխանության: «Գլուխը ոսկուց» [ասելով ակնարկում է] բաբելոնացիների թագավորությունը, որի առաջին թագավոր Բաբելոնացի Բաբելոնում: Նրանից առաջ այլ տեղում թագավոր չմտնեց: «Բաբելոն» [քաղը] թարգմանվում է «խառնակություն», որովհետև այնտեղ խառնակվեցին լեզուները, ինչպես որ Հայրը Որդուն և Սուրբ Հոգուն ասաց. «Եկեք իջնե՛ք և խառնակե՛՛ք նրանց լեզու» (Ծննդ. ԺԱ 7): Որի համար մարգարեն հարգեց, պատվեց Նրանց թագավորությունը:

Իսկ Քրիստոս գլուխն է քոլոր արարածների, ինչը Առակողն է ասում, թե «Իմաստունի աչքերն իր գլխում են» (Ժող. Բ 14), նաև՝ Քրիստոս գլուխ է եկեղեցու» (Կող. Ա 18)*:

«Առաջին գազանը մման էր թևավոր մատակ առյուծի»։ [ակնարկում է] վեր խոյացած գործության մասին: «Եվ նրա թևերը արծվի [թևերի մման էին]» (Ռան. է 4), որովհետև Եզեկիելը բաբելոնացիների թագավորին կոչեց «արծիվ», ինչպես Տերն ասաց. «[Մի առակ բեր] Իսրայելի [տան] մասին և ասա. մի արծիվ մեծաթև լայնատարած թևերով, մագիներով լեցուն, թռավ Լիբանանի վրայով, արմատախիլ արեց ընտիր մայրիկներ և տարավ Բաբելոն» (Տե՛ս Եզեկ. ԺԷ 1-4):

Այսպիսով երկուսից՝ «առյուծին» և «արծվին» միմիանց հարադրեց, որովհետև ինչպես առյուծը թագավոր է չորջուտանների մեջ, նույնպես և արծիվը՝ թռչունների:

«Եվ երկրորդ գազանը մման էր արջի» (Ռան. է 5), [ակնարկում է] մվազագույն թագավորությունը, որը պարսիկների, մարերի և էլամացիների թագավորությունն է, ինչպես Նաբուգոդոնոսորի երազը՝ «թիկունքն ու լանջերը, բազուկներն ու ձեռքերն արծվի» (Հմմտ. Ռան. է 4), որ պարսիկների, մարերի և էլամացիների թագավորությունն է:

* Տեղին ակնհայտորեն վնասված է. քննադրը շարունակվում է հետևյալ բառերով՝ «որպես ասաց Սենեքարիմ արքա Բաբելացուց. «Ո՛չ գիտես՝ գիտող կալան հարքն իմ գամեճան երկիրն ասորուց եւ բաբելացուց»:

«Եվ երեք կողոսկրներ կային նրա բերանում» (Դան. Է 5): «Եվ մեկը բարձր էր մյուսից» (Դան. Ը 3):

Քանի որ Պարսից թագավորությունը գործող էր. քան մարերի՞նք և էլամացիների՞նք, որովհետև նախապես մարերը գտնվում էին Կյուրոսի իշխանության ներքո, իսկ էլամացիները՝ Դարեհի: Եվ երբ Կյուրոսը տիրեց Պարսից [գահին], Դարեհը միավորեց երկու իշխանությունները:

Աստվածաշունչ գիրքը մեզ այսպես է ավանդում. «Եվ երրորդ գաղանը նման էր ինձի» (Դան. Է 6): Ալեքսանդր Մակեդոնացուն արագության պատճառով նմանեցնում էր «ընձի». որ աշխարհի չորս կողմերն ընթանալով՝ արավեց և իրեն ենթարկեց Պարսից թագավորությունը:

«Եվ մեջքն ու ազդրները պղնձից» (Դան. Ը 32):

[Ալեքանդրն է] Եգիպտոսն ու Մակեդոնիան, և ինքնակալ Ալեքսանդրի՞ն:

«Նրա վրա թռչունի չորս թևեր կային» (Դան. Է 6):

Քանի որ [Ալեքսանդրը] ինչպես թռչուն, սրընթաց արշավեց երկրի չորս կողմերը:

«Գազանը չորս գլուխ ուներ» (Դան. Է 6):

Քանի որ Ալեքսանդրը չորրորդապետների կարգեց. իրենից հետո, իշխանության մի մասին՝ տիրեցին Պտղոմյանները^{**}:

«Եվ դրանից հետո [տեսա] չորրորդ գազանին՝ ահեղ և զարմանալի. նրա ժանիքները երկաթյա էին և նրա մագիլները՝ պղնձյա» (Դան. Է 7, 19): իսկ Նաբոլզոդոնոստրի տեսիլքում՝ «Սրունքները երկաթյա» (Դան. Բ 33) և մարգարեի [խոսքում] «երկաթյա գավազանով» (Աղմ. Բ 8) ասվում է Հռոմեական թագավորությունը: իսկ «ոտքերը՝ կեսը երկաթից» [ասելով] խորհրդանշում է Հայոց թագավորությունը, և «կեսը խեցուց»՝ վրաց թագավորությունը:

«Չորրորդ գազանը ատավել այլակերպ էր, քան նրանից առաջ բոլոր [զուգահե-
ները], ուտում էր ու մանրում և մնացորդները կոտրատում ոտքերի տակ» (Դան. Է 7, 19):

Կոտրատում էր այն մարմինները, որ լի էին չարությամբ, քան բոլոր թագավորները:

«Կուլ պիտի տա ամբողջ երկիրը» (Դան. Է 23):

[Այսինքն] Հռոմեացիների թագավորությունը: Թեկուզև բազում պատերազմներ լինե՞ն՝ առհմարին է այն կործանել, քանի որ աշխարհում Հռոմեական թագավորությունից ավելի ահավոր [տերություն] չեղավ. սրան չի փոխարինում այլ թագավորություն, թեկուզև պատերազմ և բարբարոսների հարվածներ վրա հասնեն: [Թեկուզև] մեղքերի հետևանքով մարդկանց խրատելու համար հանդիսանություն լինի, սակայն թագավորությունը չի կործանվում և հասնում է մինչև Քրիստոսի թագավորությունը, և տեղ է պահում Մեծ Թագավոր Քրիստոսին, ըստ Պողոս առաքյալի վկայության, որ ասում է. «Մինչև հռոմեացիների թագավորության ավարտն [այդ պիտի չհայտնվի մինչ այն ժամանակ] երբ մեջտեղից կվերացվի նա, որ այժմ նրան ետ է պահում» (Բմմտ. Բ Թեսաղ. Բ 7):

Եվ ինչո՞ւ «այլակերպ» կոչե՞ն՝ չի ասում, որովհետև ոչ մի ազգության և բնության չի համապատասխանում, այլ [բոլոր] լավագույններից [միայն] լավն է ընտրում: «Այլակերպ» է կոչում, քանի որ [այն թագավորները] ընտրվում և

^{**} Պտղոմյաններ. թագավորական դինաստիա, որ իշխել է հեղեմիստական Եգիպտոսում, մ. թ. 305-30-ին: Հիմնադիրն էր Ալեքսանդր Մակեդոնացու զորավար Պտղոմեոս Ա Սոտերը:

թագավորում էին այլ օտարազգի հոռմեացիներից: Նաև «առավոր» է ասում, որովհետև Մեծ Թագավորին է ակնարկում և ապա Նրանից կործանվում, ինչպես լեռից փչրված արծաճն է ցույց տալիս (մմտ. Դաճ. Բ 34):

Արդ, քարը, որ առանց ձեռք դիպելու պոկվեց լեռից (մմտ. Դաճ. Բ 34), հրիստոսն է՝ ծնված ամապական կուսությանը, որ պատերազմ հարուցեց և ինչպես ամառվա կալի փոշի իսպառ փչրեց [արծաճը]՝ խորհրդանշում է հրիստոսի միջոցով կոապաշտության վախճանն ու կործանումը, որովհետև բոլորը կոապաշտ էին, ինչը հրիստոս վերացրեց և իր Աստվածությունը հաստատեց: Այս մասին ասում է, թե՛ «Լեռը լցրեց ամբողջ դաշտը» (Դաճ. Բ 35), [այսինքն]՝ իր աստվածագիտությանը:

Դանիելը Աստծու Հոգով տեսավ Նրա վերջին դատաստանը և մարդկորեն մեզ պատմեց՝ ասելով. «Տեսնում էի, մի՞չև որ աթոռներ դրվեցին, և Ալևորը նստում էր [այնտեղ]։ ճրա հագուստը ձյան պես սպիտակ էր, ճրա գլխի մազերը մաքուր էին գեղմի մման: Նրա աթոռը՝ կրակի բոցի մման, ճրա կառքի ամիվները՝ ինչպես բորբոքված կրակ: Նրա առջևից հոսում էր կրակե հորդ մի գետ, հազար հազարավորներ պաշալում էին Նրան, և քյուր-քյուրավորներ կային Նրա առջև: Նա ատյան նստեց, և գրքերը բացվեցին» (Դաճ. Է 9-10):

Դարձյալ այս ամենից հետո ասում է. «Տեսնում էի, որ երկնքի ամպերի միջից գալիս էր մեկը՝ Մարդու Որդու մման, հասնում էր Ալևորին ու մոտենում Նրան: Եվ Նա բերվեց Նրա առջև, Նրան տրվեց իշխանությունն. բոլոր ազգերը և լեզուները պիտի ծառայեն Նրան. Նրա իշխանությունը չի անցի, և Նրա թագավորությունը չի կործանվի (Դաճ. Է 13-14):

Բ

«Հողմեր» (Դաճ. Է 2) է կոչում հրեշտակներին, ինչպես ասաց. «Ազգերի սահմանները նշանակեց ըստ հրեշտակների թվի» (մմտ. Բ Օր. ԼԲ 8), որոնց նաև երկնքի հրեղեններ, հողմեղեններ և լուսեղեններ են ասվում: Ուստի և երկնավորները հրաման առնելով՝ բախում էին ծովը, որպեսզի բախումից ցնցվի աշխարհը, որը «ծով» է կոչում սրանում կենցաղավարողների ծիսման, շարժման և տատանման, առավել ևս թագավորների միմյանց դեմ դուրս գալու պատճառով, ըստ այն խոսքի՝ «Ազգ ազգի դեմ պիտի ելնի, և թագավորություն՝ թագավորության դեմ» (Մատթ. ԻԴ 7), որոնց «գազան» կոչեց, որ թնդում և ամբոխում են երկիրը, ինչպես ծովը՝ ալիքներից: Նաև՝ «գազան» ասաց, որովհետև գազանաբարո ապականիչներ էին^{***}:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՎԻԳԵՆ ԴՊԻՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆԻ
ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆ, Զ ԼՍԱՐԱՆ

^{***} «Արդիճառոր եւ սուրբ Վարդապետին Վարդանայ սակաւ ինչ վաստակ ի սուրբն Դանիել», տե՛ս «Մեկնութիւն սրբաց երկոտասան մարգարէից, արարեալ երանելոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ...», Կ. Պոլիս, 1852, էջ 260: